

Dimitri Roden

Breendonk

Een nieuwe geschiedenis

ERTSBERG

Inhoud

Inleiding	7
Plattegrond van het <i>Auffanglager</i> Breendonk (1940-1944)	10
Plattegrond van het Interneringscentrum Breendonk (1944-1947)	11
HOOFDSTUK 1	
Eén fort, twee wereldoorlogen	13
HOOFDSTUK 2	
Het <i>Auffanglager</i> Breendonk	43
HOOFDSTUK 3	
De hel van Breendonk: het kampregime ontleed	77
HOOFDSTUK 4	
Meesters van de terreur: het Duitse kamppersoneel	121
HOOFDSTUK 5	
Voor Führer, vaderland en profijt: collaborateurs in dienst van de Sipo-SD	153
HOOFDSTUK 6	
Tussen hamer en aambeeld: de <i>Funktionshäftlinge</i>	185
HOOFDSTUK 7	
Achter de nummers: de gevangenen	217

HOOFDSTUK 8	
Schuld en boete: de daders berecht	253
HOOFDSTUK 9	
De schaduw van de bevrijding: ‘Breendonk II’	287
HOOFDSTUK 10	
Het interneringscentrum Breendonk	321
HOOFDSTUK 11	
Breendonk als <i>lieu de mémoire</i>	347
Dankwoord	377
Lijst met afkortingen	379
Bibliografie	381
Noten	397
Personenregister	419

Inleiding

‘VOOR MIJ IN DE MIST doemt het sinistere fort op. De wagen rijdt tussen prikkeldraad een weg op en dan een brug over. Een zware poort en een ijzeren hek worden geopend. Ik sta voor de muil van de hel: een duistere gewelfde corridor. Ik word in een nis gestampt en moet blijven rechtstaan, het gezicht tegen de muur. Ik denk dat het eeuwig duurt. Dan word ik weer weggeleid naar een barak op de binnenkoer. Zwijgzame spoken werken er aan kledingstukken. Ik moet me uitkleden en een oud plunje van het Belgisch leger aantrekken. Op het jasje is een nummer genaaid: 402. Mijn hoofd wordt kaalgeschoren. Brutale smoelen van de ss'ers staan uitdagend te kijken. Dan brullen ze: *“Im Laufschrift Marsch!”* en ik moet er de pas inzetten want ze trappen me waar ze kunnen, tot in een gang waar ze een deur ontgrendelen en mij in een kazemat werpen. Ik ben versuft.’

Zo herinnert de Aalsterse verzetsman en communist Albert ‘Bert’ Van Hoorick zich zijn aankomst in Breendonk in februari 1943. Kort voordien is hij door de Duitse politie in Brussel opgepakt tijdens een clandestiene bijeenkomst. De volgende acht maanden brengt hij als gevangene in het kamp door. Uiteindelijk wordt hij gedeporteerd naar het concentratiekamp van Buchenwald.

Van Hoorick is een van de meer dan 3.650 mannen en vrouwen die tussen september 1940 en de bevrijding in september 1944 omwille van verzetsfeiten, hun politieke overtuiging of hun afkomst in het ss-kamp van Breendonk passeren. Voor velen vormt het fort het begin van een lange tocht langs gevangenissen en kampen; anderen komen er om door geweld, ziekte, uitputting of executie. Ongeveer de helft van hen overleeft de oorlog niet.

Hoe we vandaag naar Breendonk kijken, wordt in belangrijke mate bepaald door de herinneringen van die gevangenen. Hun verhalen vormden decennialang het vertrekpunt voor iedereen die de geschiedenis van het kamp wilde begrijpen. Het getuigenis van Van Hoorick is maar een van de meer dan honderd uitgegeven en onuitgegeven egodocumenten die na de bevrijding over Breendonk zijn opgetekend. Lange tijd werd de

geschiedenis van het kamp vooral verteld door de mannen en vrouwen die er zelf gevangen hadden gezeten.

Dat betekende echter niet dat het verhaal van het kamp volledig bekend was. Toen de Luikse historicus en oud-gevangene Léon-Ernest Halkin in 1965 terugblikte op zijn gevangenschap, merkte hij al op dat de geschiedenis van Breendonk meer vergde dan een individueel getuigenis alleen.¹ Die vaststelling heeft weinig aan actualiteit ingeboet. Met het verdwijnen van de laatste oud-gevangenen blijven hun getuigenissen waardevol en onmisbaar. Tegelijk zijn het persoonlijke ervaringen die, begrijpelijkerwijs, vooral de nadruk leggen op het geweld en de ontberingen in het kamp en doorgaans beperkt blijven tot de periode waarin de auteur er zelf gevangen zat. Om de werking, evolutie en betekenis van Breendonk ten volle te begrijpen, is daarom meer nodig dan alleen de herinneringen van voormalige gevangenen.

Op een eerste wetenschappelijke studie was het wachten tot 2004. Met *Breendonk 1940-1945: De geschiedenis* bracht Patrick Nefors voor het eerst de geschiedenis van het kamp samen in een wetenschappelijk onderbouwde synthese. Sindsdien heeft het onderzoek naar de Tweede Wereldoorlog een belangrijke ontwikkeling doorgemaakt. Nieuwe bronnen werden ontsloten en studies over verzet, collaboratie, vervolging en repressie hebben ons beeld van de oorlogsjaren aanzienlijk verdiept en verfijnd.

Ook over Breendonk kwamen heel wat nieuwe gegevens aan het licht. Onderzoek naar de gevangenen van het *Auffanglager*, de processen tegen de kampbewakers en de periode na de bevrijding zorgden voor een beter begrip van hoe Breendonk functioneerde. Een nieuwe synthese die deze inzichten bundelt en in een bredere historische context plaatst, bleef tot op heden uit.

Met dit boek willen we die lacune invullen door bijkomende bronnen, recente onderzoeksresultaten en bestaande kennis samen te brengen in een nieuw overzichtswerk. Dat is echter geen eenvoudige opdracht. Toen de ss in de zomer van 1944 Breendonk verliet, vernietigde zij immers het grootste deel van het archief. Daardoor zijn veel gegevens verloren gegaan en moeten onderzoekers het verhaal van het kamp reconstrueren aan de hand van verspreide en vaak fragmentaire bronnen.

Om die hiaten op te vullen, zochten we gedurende meer dan twintig jaar naar nieuwe bronnen, zowel in binnen- als buitenland. Bijzonder waardevol bleek daarbij het recent ontsloten archief van het militair gerecht, dat intussen integraal aan het Rijksarchief is overgemaakt. De straf- en

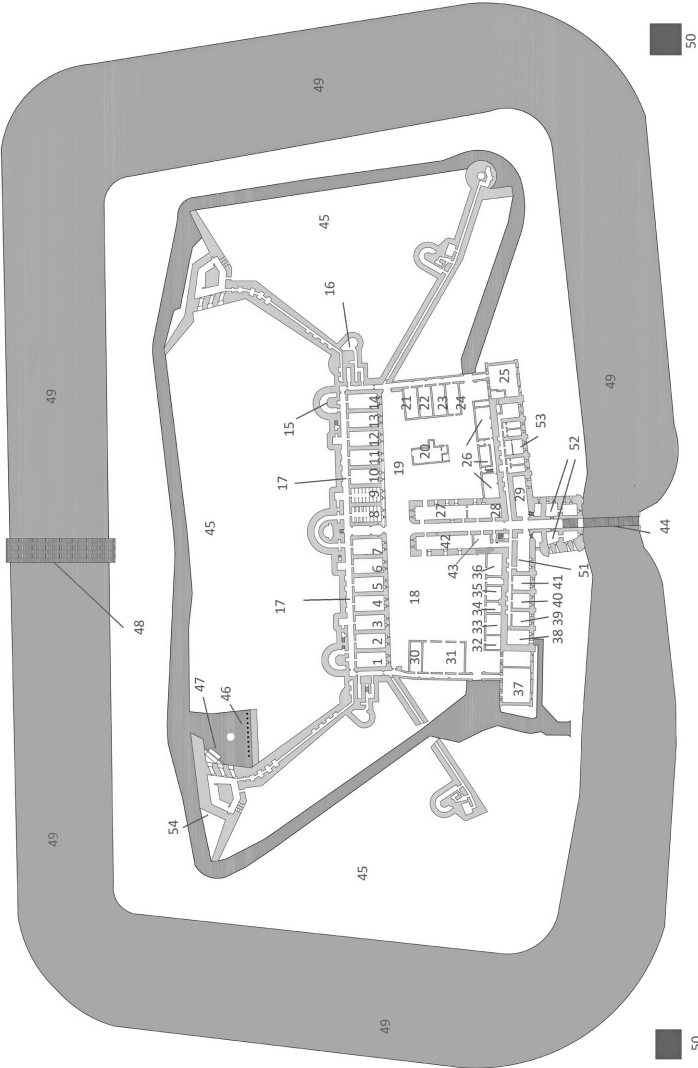
onderzoeksdossiers tegen leden van het kamp personeel bevatten honderden verklaringen van slachtoffers en daders en bieden een unieke inkijk in het dagelijkse functioneren van het kamp. Samen met getuigenissen van oud-gevangenen en naoorlogse erkenningsdossiers vormen zij het fundament waarop dit boek is opgebouwd.

Dankzij die combinatie van bijkomende bronnen en recente onderzoeksresultaten kunnen we Breendonk vandaag vanuit een breder perspectief bekijken. Waar de aandacht de laatste decennia vooral uitging naar de periode van het Duitse gevangenenkamp en zijn gevangenen,² plaatst dit boek Breendonk binnen een langere historische ontwikkeling. Niet alleen de oorlogsjaren, maar ook de militaire voorgeschiedenis van het fort, de periode van de repressie na de bevrijding en de evolutie tot memoriaal komen daarbij aan bod. Zo ontstaat een verhaal dat verder reikt dan de Tweede Wereldoorlog alleen. Het laat zien hoe dezelfde plaats doorheen de tijd telkens nieuwe functies en betekenissen kreeg, maar ook hoe het verleden bleef nazinderen in latere periodes. Breendonk is daardoor niet alleen een historische plaats, maar ook een plek waar de herinnering aan dat verleden steeds opnieuw vorm kreeg.

Vanuit dat bredere perspectief biedt Breendonk een uitzonderlijk venster op de Belgische geschiedenis van de twintigste eeuw. In en rond het fort kwamen veel van de grote thema's samen die het land tijdens en na de Tweede Wereldoorlog hebben getekend: bezetting en terreur, verzet en collaboratie, vervolging en repressie, herinnering en herdenking. Die bredere blik maakt duidelijk dat Breendonk meer is dan de geschiedenis van één kamp.

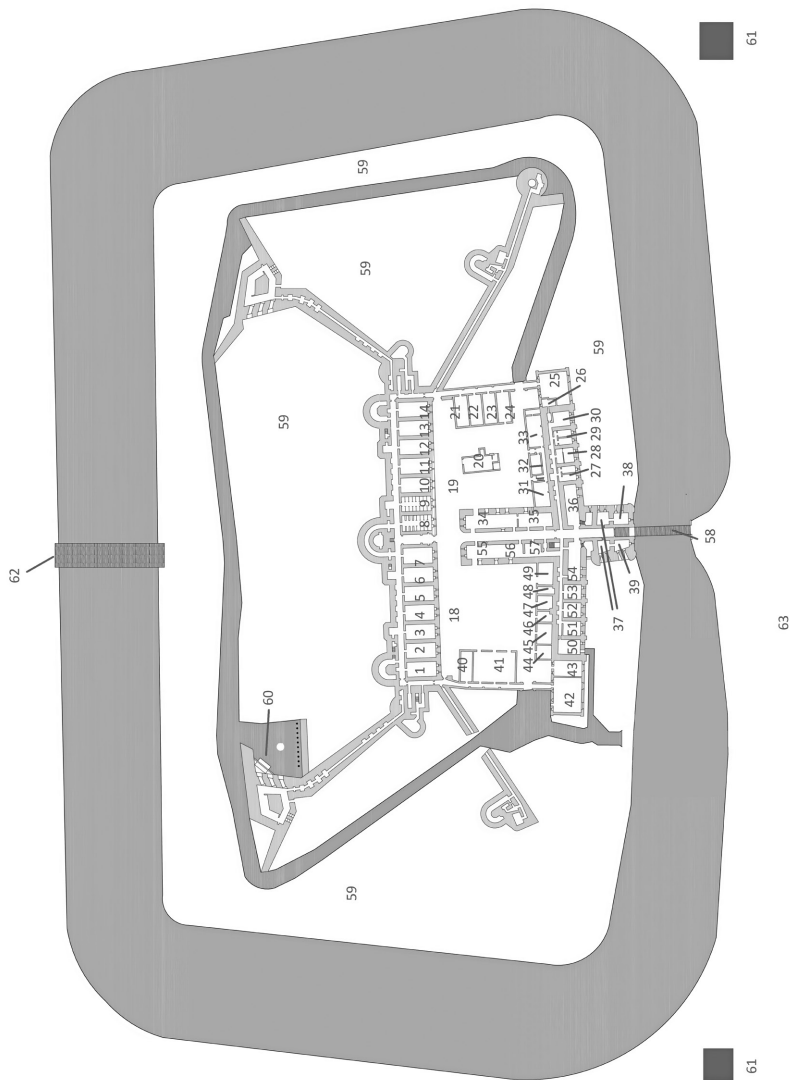
Dit boek volgt Breendonk doorheen zijn verschillende gedaanten: als militair fort, Duits gevangenenkamp, interneringscentrum en memoriaal. Het onderzoekt niet alleen wat zich binnen de muren van het fort afspeelde, maar ook hoe Breendonk uitgroeide tot een van de bekendste en meest beladen plaatsen uit de Belgische geschiedenis.

Plattegrond van het Auffanglager Breendonk (1940-1944)

1-14: gevangenenkamers | 15: isoleercellen (vanaf 1942) | 16: ziekenboeg (Revier) | 17: dodehuysje | 18: martelkamer (vanaf 1942) | 19: centrale gang met wasbakken | 20: oostelijke appelplaats | 21: westelijke appelplaats | 22: SS-administratiebureau (Schreibstube), later drukkerij | 23: Jodenbarakken (vanaf 1943) | 24: ziekenboeg (Revier) (vanaf 1943) | 25: douches, later keuken (vanaf 1941) | 26: proviandkamer | 27: kantine (Kasino) | 28: barakken met kleermakerij en kledingmagazijn | 29: varkenstal | 30: koelenstal | 31: magazijn voor werktuigen | 32: schrijfwerk | 33: smidse | 34: douches | 35: bureau Walter Müller | 36: bureau Philipp Schmitt | 37: bureau voor verhoor | 38: bureau Arthur Prauss | 39: kleermakerij en kledingmagazijn (tot 1941) | 40: later voorraadkamer | 41: donkere cellen (oude Belgische cachotten) | 42: toegangsbrug | 43: werf | 44-47: executieplaatsen (vanaf 1942) | 48: brug (vanaf 1943) | 49: gracht | 50: minador of wachttorens (vanaf 1941) | 51: bureau | 52: lokale militairen Heer | 53: bureaus voor verhoor | 54: konijnenhok | 55: houten barakken (verblijfplaats militairen van het Heer, later ook Belgische en Volksduitse SS'ers van de SD-Wachzug Breendonk)

Plattegrond van het Interneringscentrum Breendonk (1944-1947)

1-14: gevangenenkamers | 18: oostelijke appelplaats | 19: westelijke appelplaats | 20: drukkerij en opslagplaats verboden goederen | 21-22: speelzalen | 23-24: opslagruimte | 25: toiletten gevangenen | 26: toiletten directie en personeel | 27: kabinet auditeurs | 28: kabinet advocaten | 29-30: magazijnen | 31: infirmerie (zaal A) | 32: kabinet dokter met wachtzaal | 33: infirmerie (zaal B) | 34: keuken | 35: wasplaats en opslagplaats voor voeding | 36: bezoekersruimte | 37: wachttruimte | 38: bureau van de portier | 39: bureau van de adjudant | 40: magazijn | 41: kapel | 42: douchezaal | 43: ruimte met pompen | 44: varkensstal | 45: stal | 46: schrijfwerkruimte | 47: magazijn met werktuigen | 48: atelier en magazijn | 49: smidse | 50: annex griffie | 51: chambre des majors de Liège | 52: griffie | 53: bureau van de directeur | 54: magazijn | 55: ruimte voor het kuisen van groenten | 56: groentemagazijn | 57: donkere cellen | 58: toegangsbuis | 59: moestuinen | 60: reconstructie van de executieplaats | 61: wachttorens | 62: brug (gedeeltelijk vernield) | 63: houten barakken (verblijfsplaats personeel)

Eén fort, twee wereldoorlogen

‘1914-1918. Eer en hulde aan het Fort de Breendonck. [...] Vanaf den 27 september tot den 8 oktober boodt gij heldhaftig weerstand aan de aanvallen van den vijand en vooral aan eene geweldige beschieting van 563 kanonschoten van 305 m/m. Uwe weerstand was niet nutteloos want daardoor hebt gij den terugtocht gedekt van het leger op den linkeroever der Schelde. Moge de heldenmoed uwer glorierijke verdedigers oversten en soldaten tot voorbeeld strekken van het nageslacht.’

- Een gedenkplaat bij de poort van het fort herinnert bezoekers aan de beschieting tijdens de Eerste Wereldoorlog.

VOORDAT DE DUITSE BEZETTER Breendonk in 1940 omvormt tot een gevangenenkamp kent het fort al een lange militaire voorgeschiedenis. Als onderdeel van de Belgische verdedigingsgordel speelt het zowel tijdens de Eerste Wereldoorlog als in de meidagen van 1940 een rol in de verdediging van het land. Hoewel deze minder bekende episodes een belangrijk hoofdstuk vormen in de geschiedenis van het fort, raken ze na de bevrijding overschaduwd door de gruwel van het Duitse kamp. Toch is deze militaire voorgeschiedenis onmisbaar om de betekenis en het volledige verhaal van Breendonk te begrijpen.

1 De Versterkte Vesting Antwerpen

Na de revolutie van 1830 beseft het jonge België al snel hoe kwetsbaar het is. Met uitzondering van een kustlijn van amper zestig kilometer beschikt het koninkrijk nauwelijks over natuurlijke grenzen die bescherming bieden tegen zijn machtige burens. In 1839 leggen Frankrijk, Pruisen, Groot-Brittannië, Oostenrijk en Rusland het land daarom een statuut van

strikte neutraliteit op. De grootmachten willen zo voorkomen dat België opnieuw het slagveld van Europa wordt, maar verbinden zich er tegelijk toe het land te hulp te komen wanneer die neutraliteit wordt geschonden.¹

De garanties blijken al snel nodig. Vanaf het midden van de negentiende eeuw lopen de spanningen in Europa opnieuw op. Na de staatsgreep van Napoleon III in december 1851 groeit in België de vrees dat Frankrijk zijn invloed wil uitbreiden en het land mogelijk zelfs wil annexeren.

Om zich beter voor te bereiden op een aanval laat de Belgische regering de Wellingtonbarrière aanleggen, een keten van negentien vestingsteden verspreid over het grondgebied. Al snel wordt duidelijk dat het leger te klein is om dit uitgebreide netwerk effectief te verdedigen. De nood aan een meer gecentraliseerde verdediging dringt zich steeds sterker op.²

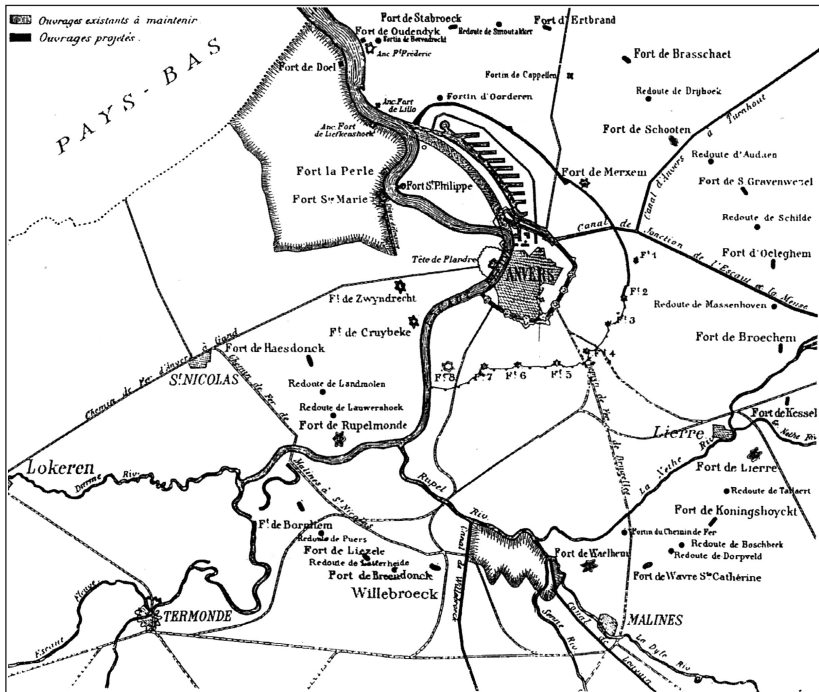
In 1859 werkt België daarom een nieuw verdedigingsplan uit waarin Antwerpen de rol van nationaal reduit krijgt. De strategisch gelegen havenstad dient in oorlogstijd als toevluchtsoord waar koning, regering en legertop zich kunnen terugtrekken in afwachting van buitenlandse hulp.

Voor de uitbouw van deze verdedigingslinie doet het leger een beroep op Henri-Alexis de Brialmont, een genieofficier en specialist in vestingbouw. Hij laat het stadscentrum omringen door een aarden omwalling, voorafgegaan door een brede gracht en een ring van acht forten. Deze ‘Brialmontforten’, gebouwd tussen 1859 en 1864, vormen een gordel van achttien kilometer rond Antwerpen, van Wijnegem in het oosten tot Hoboken in het westen. Ze liggen op ongeveer tweeënhalve kilometer van de omwalling en telkens twee kilometer van elkaar. Achter de forten loopt een militaire weg – de huidige Krijgsbaan – die de vestingen onderling en met de stad verbindt.³

Na de Duitse eenmaking onder Otto von Bismarck verschuift de dreiging naar het oosten. Tijdens de Frans-Duitse Oorlog van 1870-1871 blijft het neutrale België buiten het conflict, maar de oorlog doet twijfels rijzen over de doeltreffendheid van de bestaande verdedigingswerken. De Belgische overheid reageert met een programma van uitbreiding en modernisering: rond Luik en Namen verrijzen nieuwe forten, en ook de gordel rond Antwerpen wordt verder uitgebouwd.⁴

Vanaf 1895 groeit de bezorgdheid dat de Antwerpse verdedigingslinie niet langer volstaat om het nationaal reduit te beschermen. De Frans-Duitse Oorlog heeft aangetoond dat moderne artillerie meer dan zeven kilometer ver reikt, waardoor de acht bestaande forten te dicht bij de stad liggen. Dat inzicht verandert de Belgische defensiestrategie ingrijpend.

Een nieuwe buitengordel van twintig forten moet de vijand op grotere afstand houden, maar politieke discussies en geldgebrek vertragen de uitvoering. Pas in 1906 komt er een doorbraak: de regering-De Smet de Naeyer beslist dat Antwerpen elf nieuwe forten krijgt. Samen met de vooruitgeschoven forten en schansen vormen zij de ‘hoofdweerstandstelling’, de buitenste verdedigingsgordel rond de stad.⁵

Versterkte Vesting Antwerpen

(bron: De Ryckel, *Historique de l'Etablissement militaire de la Belgique*, Gent: 1907)

2 Het pantserfort Breendonk (1906-1914)

Eind maart 1906 kiest de Belgische overheid Breendonk uit als locatie voor een van de nieuwe forten. Het wordt daarmee de zuidelijkste vesting van de hoofdweerstandstelling, op ongeveer negentien kilometer van het Antwerpse stadscentrum. De bouw kost ruim één miljoen frank – voor die tijd een uitzonderlijk hoog bedrag.⁶

Blijf steeds op de hoogte van de nieuwste boeken, activiteiten, kortingen en podcasts door je in te schrijven op de nieuwsbrief van Ertsberg:
www.ertsberg.be/nieuwsbrief.

ERTSBERG

© 2026 Ertsberg en Dimitri Roden

Ertsberg is een imprint van Standaard Uitgeverij NV, Antwerpen

info@ertsberg.be
www.ertsberg.be
www.standaarduitgeverij.be

@ErtsbergB

www.facebook.com/ertsberg

ErtsbergB

NUR 688, 689

THEMA NHWR7, JWJ, NHWR9

ISBN 9789022343203

Omslag: Tom Suykens

Zetwerk: Dolna Elja

Auteursfoto: Fotografie An Clapdorp

Alle rechten voorbehouden. Tekst- en datamining niet toegestaan. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, op welke wijze ook, zonder de uitdrukkelijke voorafgaande en schriftelijke toestemming van de uitgever, behalve in geval van wettelijke uitzondering.

All rights reserved. No text and data mining. No part of this book may be reproduced, stored or made public by any means whatsoever, whether electronic or mechanical, without prior permission in writing from the publisher.

De uitgever heeft getracht de auteursrechten van alle opgenomen illustraties te achterhalen. Eventuele rechthebbenden wordt verzocht contact op te nemen met de uitgeverij.